

УДК 347.946.2

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.15>

ВПЛИВ ПРЕЗЮМОВАНИХ ФАКТІВ НА ДОКАЗОВУ ПОЗИЦІЮ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Устінова-Бойченко Ганна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Шелудяков Роман Сергійович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Привиденцев Олександр Геннадійович,

аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню такого важливого елемента доказової діяльності у здійсненні правосуддя по цивільним справам, як презюмовані факти. Кожна особа має конституційне право захищати свої інтереси у порядку цивільного судочинства, та подання доказів виступає важливим моментом під час захисту та відстоювання своєї позиції. За допомогою доказів суд та учасники цивільного процесу можуть підтверджувати наявність або відсутність певних обставин, які допомагають вивчити предмет доказування.

Цивільно-процесуальне законодавство містить перелік підстав звільнення від доказування, якими є: обставини, які визнаються учасниками справи; обставини, визнані судом загальновідомими; преюдиційні факти. Презюмовані факти в цьому переліку не містяться, але презумпції є найстарішою категорією доказового права. Презумпція розглядається як загальне правило, яке відображає стійкі, неодноразово спостережувані зв'язки між фактами, подіями, явищами, станами, властивостями. Законодавство не дає визначення терміна «презумпція», що призводить до неоднозначного розуміння цього правового явища. Разом із тим наука цивільного процесуального права визначає велику кількість доказових презумпцій, які містяться в різноманітних матеріальних галузях права.

У статті розглянуті види презумпцій, критерії класифікації та їх нормативне закріплення. Крім того, наголошено на тому, що доказові презумпції містяться не тільки в нормах матеріального права, але й в нормах процесуального права вони знайшли свій прояв. Реалізація презумпцій у цивільному процесі має певні особливості та вказує на розподіл обов'язків із доказування. Аналіз законодавства вказує на те, що презюмовані факти, незважаючи на те, що вони фактично є «припущенням», не повинні включатися до предмета доказування. Із метою спрощення процедури судового доказування під час розгляду цивільних справ було запропоновано додати до підстав звільнення від доказування обставини, які мають презюмоване значення.

Ключові слова: підстави звільнення від обов'язку доказування, доказові презумпції, процес доказування, презюмовані факти, презумпція, предмет доказування.

***Ustinova-Boichenko Hanna, Sheludiakov Roman, Pryvydentsev Oleksandr.
The influence of presumed facts on the evidentiary position in civil proceedings***

The article is devoted to the study of such an important element of evidentiary activity in the administration of justice in civil cases as presumed facts. Everyone has the constitutional right to defend their interests in civil proceedings and the presentation of evidence is an important point in defending and defending their position. With the help of evidence, the court and participants in civil proceedings can confirm the presence or absence of certain circumstances that help to study the subject of evidence.

Civil procedure legislation contains a list of grounds for exemption from evidence, which are: circumstances recognized by the parties to the case; circumstances recognized by the court as well-known; preliminary facts. Presumed facts are not included in this list, but presumptions are the oldest category of evidentiary law. The presumption is considered as a general rule that reflects the stable, repeatedly observed relationships between facts, events, phenomena, states, properties. The legislation does not define the term "presumption", which leads to an ambiguous understanding of this legal phenomenon. However, the science of civil procedural law defines a large number of evidentiary presumptions contained in various substantive branches of law.

The article considers the types, presumptions, classification criteria and their normative consolidation. In addition, it is emphasized that the evidentiary presumptions are contained not only in the rules of substantive law, but also in the rules of procedural law, they found their manifestation. The implementation of presumptions in civil proceedings has certain features and indicates the division of responsibilities for proof. Analysis of the law indicates that presumed facts, even though they are in fact assumptions, should not be included in the subject of proof. In order to simplify the procedure of judicial evidence in civil cases, it was proposed to add to the grounds for exemption from evidence circumstances that have a presumed meaning.

Key words: *grounds for exemption from the burden of proof, evidentiary presumptions, evidentiary process, presumed facts, presumption, subject of proof.*

Конституційним правом кожної особи є захист порушених прав, свобод та інтересів. Законодавство України встановлює різноманітні форми захисту порушених прав, однією з яких є судова форма. Така форма є найбільш дієвою, оскільки обов'язковим суб'єктом, відповідальним за дотримання такої форми захисту порушених прав, є суд. Судова форма захисту порушених прав здійснюється у вигляді послідовних процесуальних дій, які забезпечують реалізацію всіх принципів цивільного судочинства. Результатом такої діяльності є встановлення об'єктивної істини по справі та відновлення правового порядку взаємовідносин суб'єктів спірних правовідносин. Основну частину такої процесуальної діяльності становить процес доказування, метою якого є отримання об'єктивних даних, необхідних для виконання мети та завдань цивільного судочинства.

Доказування – це діяльність, спрямована на встановлення обставин справи за допомогою судових доказів. Доказування не слід розглядати тільки як розумову діяльність, у процесі якої встановлюються певні обставини за допомогою доказів, це також і спростування (встановлення хибності чи необґрунтованості) обставин, наявність якої доводиться опонентом. Тому доказування в судочинстві – це розумова і процесуальна діяльність з обґрунтування вимог чи їх спростування (заперечення) [1, с. 280].

Поняття судових доказів сформульовано у статті 76 Цивільного процесуаль-

ного Кодексу України, якими є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [2].

За допомогою доказів у цивільному судочинстві встановлюють обставини, що складають предмет доказування. Надання доказів є обов'язком сторін та лише у виключних випадках сторони можуть бути звільнені від обов'язку доказування певних обставин.

Підстави звільнення від доказування знайшли своє відображення у статті 82 Цивільного процесуального Кодексу України, якими є: обставини, які визнаються учасниками справи; обставини, визнані судом загальновідомими; преюдиційні факти [2].

Фактично три групи обставин передбачені законодавством, котрі не потрібно підтверджувати доказами. Крім визначених законодавством обставин, необхідно звернути увагу на презюмовані факти та їх місце у процесі доказування при розгляді цивільної справи.

Презумпції є найстарішою категорією доказового права, які беруть свій початок ще у Стародавньому Римі [3, с. 18].

Змістом презумпції є загальне правило, яке відображає стійкі, неодноразово спостережувані зв'язки між фактами, подіями, явищами, станами, властивостями. Термін «презумпція» походить від латинського слова «praesumptio», яке в перекладі означає «припущення». Римляни

використовували «*praesumere*» в таких значеннях: передчасно вживати, насолоджуватися, наперед бажати, передбачати, здогадуватися, зважитися на що-небудь. Мовою укладачів Юстиніанового кодексу «*praesumere*» часто означає мати зухвалість, наважитися, зважитися [4, с. 20].

На законодавчому рівні відсутнє нормативне закріплення «презумпція», зміст зазначеного терміну напрацьовано юридичною наукою та судовою практикою. Крім того, в літературі відсутній єдиний підхід щодо поняття, змісту та ознак презумпцій. Більшість науковців сходиться на думці, що презумпція – це закріплене (або опосередковано закріплене) спеціальною процесуальною нормою припущення про наявність або відсутність юридично значимої обставини, яке перерозподіляє доказові обов'язки учасників процесу [5, с. 384].

Вчені вказують, що в юридичній науці беззаперечною є теза про те, що правові презумпції будуються на підставі загального припущення, виступаючи як один із його видів. Відзначають, що вперше на розмежування категорій презумпція та припущення вказав німецький вчений та математик Г. В. Лейбніц, який писав, що презумпція є юридичним терміном і при його використанні у юриспруденції необхідно відрізнити презумпцію від припущення [6, с. 12].

Наука цивільного процесуального права визначає велику кількість доказових презумпцій, правовим підґрунтям існування яких є різні галузі матеріального права.

Найбільш поширеними видами правових презумпцій, що мають відношення до доказових презумпцій, виділяють такі: 1) прямі та непрямі доказові презумпції; 2) фактичні доказові презумпції та доказові презумпції, які закріплені у нормах права.

Пряма презумпція буде мати місце у тому разі, коли норма права містить у собі безпосередньо презумпційне положення [9, с. 17]. Часто в таких нормах можна зустріти вирази на зразок «поки не доведено інше», «вважається», «якщо не доведе», «припускається» і т. д. [6, с. 83].

Норми цивільного законодавства України містять велику кількість прямих презумпцій, у ст. 1166 ЦК України зазна-

чається, що особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини [7]. Таким чином, у зазначеній нормі міститься презумпція вини, оскільки умовою звільнення від відшкодування є доведення невинуватості.

Також існує презумпція батьківства, яка міститься у статті 122 Сімейного Кодексу України та сформульована таким чином, що визначає батьком дитини чоловіка жінки, котра народила дитину та захищає інтереси дитини. «Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі або народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя» [8].

Відповідно до сімейного законодавства вважається, що річ, куплена або продана одним із подружжя, є купленою або проданою за їхньою взаємною згодою. Спростувати таке припущення можливо в загальному порядку іншими учасниками конкретної справи. Думка про те, що презумпція може розглядатися як підстава для звільнення від доказування, була сформована завдяки тому, що якщо стороною доведений факт підстава дії презумпції, то презюмований факт не включається в предмет доказування і не підлягає доказуванню жодним з учасників процесу. Суд обмежується тим, що за результатами розгляду справи визначає, чи був спростований презюмований факт шляхом доведеності іншого факту або ні. У разі його неспростування суд ґрунтує судові рішення на презюмованому факті [4, с. 133].

Характерною рисою непрямих презумпцій В.К. Бабаєв вважає те, що безпосередньо у нормі права презюмоване положення не викладається, але його можна вивести шляхом умовиводу [9, с. 17]. Наприклад, у нормах цивільного законодавства містяться такі непрямі презумпції: «презумпція добросовісності набувача речі», «презумпція порядності особи, у відношення якої розповсюджено інформацію, яка посягає на честь гідність та ділову репутацію», «презумпція завдання моральної шкоди у випадку завдання матеріальної шкоди» та ін.

Більшість учених, які досліджують місце презумпції у цивілістичних науках вважа-

ють, що презумпції, які можна виявити шляхом умовиводу набагато більше, ніж прямих презумпцій [6, с. 83].

Досліджуючи місце доказових презумпцій, потрібно звернути увагу на взаємодію доказових презумпцій з принципами цивільного судочинства та їх вплив на реалізацію принципу змагальності в цивільному судочинстві, оскільки стимулює діяльність учасників цивільного процесу, які є безпосередніми суб'єктами доказового процесу.

Крім матеріальних презумпцій, потрібно наголосити на існування процесуальних презумпцій, які існують відповідно до норм цивільного процесуального права. Наприклад, статтею 185 ЦПК України встановлено, що суддя повертає позовну заяву у разі, якщо вона подана особою, яка не має процесуальної дієздатності [2]. Водночас позивач при зверненні до суду не повинен доказувати, що він має повну процесуальну дієздатність, тобто наявність повної цивільної дієздатності є презумпцією.

Презумпція – це універсальна правова категорія, яка може відобразитися не тільки в нормах матеріального права, але й в нормах процесуального права та допомагає економити час у ході судового розгляду.

Реалізація презумпцій у цивільному процесі має певні особливості та вказує на розподіл обов'язків із доказування. Зазначене вказує на те, що презюмовані факти не звільняють від необхідності доказування, а лише розподіляють обов'язок їх доказування між учасниками справи. Якщо спиратися на зазначену позицію, то презюмовані факти повинні входити до предмета доказування [10, с. 145].

Аналіз законодавства вказує на те, що презюмовані факти, незважаючи на те, що вони фактично є «припущенням», не повинні включатися до предмету доказування. У більшості випадках презюмовані факти, які містяться у нормах права, вважаються визначеними та не потребують додаткового встановлення при розгляді справи. Те, що стаття 82 ЦПК України не відносить презюмовані факти до підстав звільнення від доказування, викликає дискусії із приводу того, чи відносяться презюмовані факти до предмета доказування. Такі про-

тиріччя можливо усунути тільки шляхом визначення на законодавчому рівні місця презюмованих фактів.

Проводячи дисертаційне дослідження, К.Б. Дрогозюк зазначила, що у випадку, якщо виключити доказові презумпції з цивільного судочинства, то воно перестане бути судочинством і перетвориться на ще один адміністративний орган без умовностей, диспозитивної свободи в доказуванні як особливої форми доказової діяльності. Цивільне судочинство не може здійснюватися та обійтися без доказових презумпцій, оскільки останні впливають на процес «змагальності» судової процедури та створюють передумови для прогнозування розвитку подій та настання наслідків [10, с. 145]. Така позиція є дуже вдалою, оскільки обґрунтовує значення презюмованих фактів, вказує на важливість такого правого явища та підтверджує необхідність правого закріплення доказових презумпцій як підставу для звільнення від доказування.

Більшість презюмованих фактів сформульовані в нормах матеріального та процесуального права, і навіть коли це не пряма вказівка, а є результатом умовиводу, вони є результатом нормотворчої діяльності.

Законні презумпції, як зазначила науковець С.І. Чорнооченко, можуть бути спростовані в судовому засіданні, що відрізняє їх від загальновідомих і преюдиційних фактів. [11, с. 168].

Важливість презюмованих фактів у доказовому процесі є очевидною. Цивільно-процесуальні зміни 2004 року не включили презюмовані факти у перелік підстав, які звільняють учасника цивільного процесу від обов'язку доказування. На нашу думку, таке упущення обтяжує доказову діяльність, оскільки без конкретизації місця презюмованих фактів у предметі доказування вказує на необхідність доказування тих обставин, які відносяться до категорії «презумпція». Із метою спрощення процедури судового доказування при розгляді цивільних справ буде доцільним внести зміни до статті 82 Цивільного процесуального кодексу України та доповнити її підставою звільнення від доказування – обставини, які мають презюмоване значення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коссаk В.М. Цивільне процесуальне право України : підручник. Харків : Право, 2020. 752 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
3. Кузнецова О.А. Презумпции в российском гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2001. 217 с.
4. Черемнов Д.В. Юридичні презумпції та фікції в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: Одеса, 2015. 193 с.
5. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія. Харків : Право, 2016. 848 с.
6. Феннич В.П. Доказові презумпції в цивільному судочинстві : дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2009. 222 с.
7. Цивільний кодекс України: від 16 січн. 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
8. Сімейний кодекс України : Закон України від 10. 01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
9. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве. Горький : Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. 124 с.
10. Дрогозюк К.Б. Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції : дис. ...канд. юрид. наук : Одеса, 2018. 202 с.
11. Чернооченко С.І. Цивільний процес України : навчальний посібник для вузів. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 417 с.